

ELAZIĞ/HARPUT HOYRATLARININ KERKÜK HORYATLARI İLE TEMATİK KARŞILAŞTIRMASI

Yrd. Doç. Dr. Fatma Sibel BAYRAKTAR¹

Özet

Hoyrat, Azerbaycan'dan Kerkük'e kadar uzanan, üç devletin sınırları içindeki Türkleri birbirine bağlayan çok önemli ve yaygın bir sözlü edebiyat türüdür. Daha çok erkekler tarafından söylenen hoyratlar, bütün halkın günlük yaşamının her anında var olmakta ve öteki türlere göre daha çok sevilmektedir.

Elazığ-Harput havaları bir taraftan Azeri havalarına bir taraftan da Kerkük, Urfa, Diyarbakır havalarına benzer. Harput'ta söylenen hoyratlarda, özellikle aşk ve sevdâ konularının işlendiği görülür. Aynı zamanda yiğitlik, askerlik, gurbet, özlem, ölüm, doğa olayları, düğün, kına gibi konular da yer almaktadır.

Dört dizeden oluşan hoyratların ilk dizeleri eksik hecelidir. İlk dizedeki söz ya da söz grubu sonraki dizelere ayak verir. Ayaklar söylenişi aynı ya da birbirine yakın, ancak anlamları farklı olan sözcüklerden seçilir. Hoyratların en önemli özellikleri kafiyelerinin cinaslı olmasıdır. Cinas yanında teşbih, istiare, mecaz, telmih, tevriye, tenasüp, teşhis, intak gibi sanatlar ustaca kullanılır.

Elazığ/ Harput hoyratları kayabaşı, bağrıyanık, elezber, kesik diye bilinir. Cinaslı ve cinassız kesik veya tam manilere dayanır. Harput'ta hoyratlar, tıpkı gazeller gibi makamdan makama değişken özellikler taşır.

Harput hoyratları ile Kerkük horyatları arasında geniş ölçüde söz benzerlikleri bulunmaktadır.

Bu çalışmada, biri Türkiye Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde, diğeri Irak Cumhuriyeti Devleti sınırları içinde yer alan iki kadim Türk şehri insanlarının, mesafeler çok uzak olmasına rağmen birbirine çok benzeyen şiirler ve makamlar meydana getirmeleri üzerinde durulacak ve bu şiirlerde işlenen konular arasındaki benzerlik ve farklılıklar tematik olarak ele alınarak incelenecektir.

Anahtar kelimeler: Harput, Kerkük, hoyrat, hoyrat

Elazığ, Harput yöresi sahip olduğu kültürel birikimle Türkiye'nin önemli kültür merkezlerinden biridir. Özellikle de müzik kültürüyle öne çıkar. Bu yörenin müzik örneklerinde en çok benimsenen, en yaygın olan şiir biçimi manidir. Hoyrat adı verilen uzun havaların tamamında okunan deyişler de manilerden oluşmaktadır. Klasik edebiyatımızın Rubailerini neyse, halk

¹ Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi/EDİRNE fsibel@trakya.edu.tr

edebiyatımızın hoyratı da odur denebilir. Harput gelişmiş şehir yapısı sebebiyle işgücü bakımından çekim merkezi durumundadır. 19.yy. sonlarında Amerika'ya yapılan göçlerin dışında genellikle göç vermemiş, göç almıştır. Bu sebeple örneğin komşu Eğin'in hemen hemen bütün havaları gurbet üzerineyken, Harput'ta gurbet temasına az rastlanır.

Kerkük ise bu gün Türkiye Cumhuriyeti sınırları dışında kalmış bir kadim Türk şehridir. Bir Kerküklü için var oluş kaynağı dili ve hoyratlarıdır. Yediden yetmiş herkes hoyrat söyler, hoyrat dinler. Neredeyse bütün toplantılar son söz mahiyetinde bir hoyratla bitirilir.

*Sor bizden, neler gördüğ
Gam daşı deler gördüğ
Ac nene, ac balanı
Daş üste beler gördüğ (K)*

Hoyrat halk edebiyatında maninin bir türüdür. Kesik mani, cinaslı mani adlarıyla geleneksel halk edebiyatında yer almaktadır. Bu tür manilere Azerbaycan Türkleri Bayatı, Elazığ'da hoyrat, Irak Türkleri hoyrat derler. En yaygın olduğu yerler Irak'ın Kerkük ve Erbil şehirleri, Türkiye'nin doğu ve güneydoğu illeridir. Ağırlıklı olarak Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum ve Kars yörelerinde söylenir. Gelişen teknoloji sayesinde musiki bağları da artmıştır. Muhalif Beşiri kesik hoyratlar Urfa, Diyarbakır, Elazığ ve Kerkük'ün müşterek hoyratlarıdır. Aslında hoyrat ve mani türü sınırlar siyasi olarak nereden geçerse geçsin insanların gizli bağı olarak aynı söylemlerle sürüp gelmektedir.

Bazı hoyratlar anlaşılan o kadar sevilmiş ve benimsenmiştir ki, Azerbaycan'da, Elazığ'da ve Kerkük'te birbirine çok yakın varyantları ile can bulmuşlardır:

Elazığ varyantı:	Azerbaycan varyantı:	Kerkük varyantı:
<i>Gülenaz gülenaz</i>	<i>Men aşıkam gülen az</i>	<i>Güle naz,</i>
<i>Bülbül eder güle naz</i>	<i>Bülbül eyler güle naz,</i>	<i>Bülbül eyler güle naz,</i>
<i>Gezdim hicran bağların</i>	<i>Harap kalsın bu dünya</i>	<i>Girdim dost bağçasına</i>
<i>Ağlayan çok gülen az</i>	<i>Ağlayan çok gülen az</i>	<i>Ağlayan çoh, gülen az</i>

Hoyrat yedi heceli dizelerden oluşur. İlk dize kesiktir ve kafiye sözünü belirler. Çoğunlukla dört mısralı olmakla birlikte bazen mısra sayısı daha çok olabilir. En önemli özelliği uyağın cinaslı olmasıdır. Az da olsa cinassız hoyratlara rastlamak mümkündür. Türkçenin eş sesli fakat anlamca farklı kelimelerinden yararlanılarak yapılan cinas, dinleyenleri şaşırtır, şiire güzellik, anlam zenginliği katarken dikkatleri üzerine toplar.

Görüleceği üzere Elazığ'ın rahat ve mutlu bir ortam oluşturması hoyratlara da yansımıştır. Tema olarak sevgi konusunda yazılmış hoyrat ve maniler büyük çoğunluğu oluşturmaktadır. Sevgiliden ayrı düşme, sevgisine karşılık bulamama veya sevdiğinin bir başkasıyla olması, dostluk, dostluğun kıymetini bilmek gibi konular üzerine yoğunlaşmıştır.

Elazığ/ Harput hoyratlarında şehrin adı fazlaca anılmaz:

*Bu sular meste gider
Dolanır dosta gider
Yıkılası **Harput**'a
Sağ gelen hasta gider*

Oysa Türkiye'den ayrı düşmüş, düştüğü günden beri de siyasi acıları hiç dinmemiş Irak Türkmen halkı için şehrin adının anıldığı hoyratlar oldukça fazladır. Irak Türkmenlerinin bu gün pek çok derdi vardır. Bunun tek çıkış yolunun da birlik ve beraberlik olduğunu, bunun da en başta dille sağlanacağını bilincindedirler:

<i>Kahın gideg Tisin'e</i>	<i>Sene Kerkük,</i>	<i>Erbil'in Kal'ası var</i>
<i>Bahın asmanın² isine</i>	<i>Yıl Kerkük sene Kerkük</i>	<i>Dibinde lalası var</i>
<i>Evlerimizi verdiler</i>	<i>Andolsun Türklüğüme</i>	<i>Aslan çemde yatıpsa</i>
<i>Dünyanın en pisine (K)</i>	<i>He dönnüğ sene Kerkük (K)</i>	<i>Sag gezer balası var</i>

Yerleşim yerlerine hayat veren ırmaklar, gereken değeri hoyratlarda da görmüş, adları anılmadan geçilmemiştir (Elazığ'ın Fırat nehri, Kerkük'ten geçen Hasa suyu)

<i>Karşıda Fırat gördüm</i>	<i>Hasa damlar,</i>
<i>Ölümü murat gördüm</i>	<i>Su geli Hasa damlar</i>
<i>Sevda derdi görmeyen</i>	<i>Bu damlar o damlardı</i>
<i>Demesin ki dert gördüm (H)</i>	<i>Hanı o has adamlar (K)</i>

Dostluk, dostluğun kıymetini bilmek üzerine pek çok mani söylenmiştir:

<i>Kol aç gelene doğru</i>	<i>Değersizler,</i>
<i>Gül at gülene doğru</i>	<i>Ok ona değer sizler</i>
<i>Kes bağrım kanım aksın</i>	<i>değerli dost kadrini</i>
<i>Kadir bilene doğru (H)</i>	<i>ne bilir değersizler (K)</i>

Dost kadir kıymet bilendir ancak, sevgili bilmez. Hoyratların da baş köşesinde kadir kıymet bilmeyen sevgiliye söylenenler yer alır:

² Asman: gökyüzü

<i>Gamze deler gam zedeler</i>	<i>Dil meze dil meze</i>
<i>Gam vurur gamze deler</i>	<i>Dudak meze dil meze</i>
<i>Sinemi hekkak delemes</i>	<i>Gönül verdim bilmedim</i>
<i>Delerse gamze deler (H)</i>	<i>Kadir kıymet bilmeze(H)</i>

Sevgili muhtemelen bir söylenen sözden alınmıştır:

<i>Al alma dilim dilim</i>	<i>Bağçaya serdim kilim</i>
<i>Gel otur benim gülüm</i>	<i>Gel eylen benim gülüm</i>
<i>Ne dedim neden küsdün?</i>	<i>Ne dedim küstün gene</i>
<i>Lal olsun arsız dilim(H)</i>	<i>Lal olsun benim dilim (K)</i>

Sevgilinin güzelliği dile getirilir:

<i>Al almanın dördünü</i>	<i>Gözel ayaz</i>
<i>Sev igidin derdini</i>	<i>Hoş bulut, güzel ayaz</i>
<i>Seversen bir güzel sev</i>	<i>Hudama çok yalvarram</i>
<i>Çekme çirkin derdini(H)</i>	<i>Nasibim gözele yaz (K)</i>

Ayna güzel
Yüz güzel ayna güzel
Güzel yarı görenler
Dediler: ay ne güzel!
Oturmuş zülfün tarar
Dizinde ayna güzel(H)
Sevgilinin ahu gözleri:
Ah o gözler ah o gözler
Kan eder ah o gözler
Beni vuran ok değil
Sendeki ahu gözler(H)
Sevgilinin saçları:
Günde dara,
Çöz zülfün günde dara,
Teline söyle meni,
Çekmesin günde dara! (K)
Fazla naz anlaşılan aşık usandırır:
Elmadan al olasin
Serviye dal olasin
Bahan yar mı bulunmaz?
Ben dedim, sen olasin(H)

Ölüm ayrılıkların en onulmazı olduğundan üzerine çok söz söylenmiş bir konudur. Hem Harput hem de Kerkük hoyratları ölüm konusunda, özellikle sevda derdinden ölmek üzerine çok derin hoyratlar söylemişlerdir:

*Almadan
Kokun aldım almadan
Bir de yüzün göreyim
Tanrı canımı almadan (H)*

*Yer yedi
Asman sekiz, yer yedi
Nice bin kahramanı
Felek büktü, yer yedi (K)*

*Açık koy pencereni,
Gözüm görsün geleni
Nece kabre koyarlar
Yar derdinnen öleni (K)*

*Bahçede serinde gel
Hayva nar degende gel
Hasda düştüm gelmedin
Bari can verende gel (H)*

*Bu dağlar kömürdendir
Geçen gün ömürdendir
Feleğin bir kuşu var
Pençesi demirdendir (K)*

*Al almayı daldan al
Daldan alma elden al
Duydum gelin olisin³
Ben ölem de ondan al(H)*

Sevda öldürmese de hasta eder, yaralar:

*Yaradı
İçim yazım⁴ yaradı
Kanım durar devir etmez
Eşidendem yâr adı
Sal dünyanın yahasin
Dünya kime yaradı?
Baş kaldır ona yalvar
Ataştan can yaradı⁵ (K)*

*Yara benden yara benden
Yalvarın yara benden
Sinemde dağ-ı hicran
Sağalmaz yara benden (H)*

*Bağ alması
Yeşildi bağ alması
Yaraladuv vur öldür,
Çetindi sağalması (K)*

*Bülbülüm bağ gezerim
Aşıkım dağ gezerim
Yüz yerde yüz yaram var
El sanır sağ gezerim(H)*

³ Olisin: oluyorsun

⁴ yazım: dışım

⁵ yaradı: yaratır

Dost ne kadar önemliyse, namertle dost olmak da o kadar tehlikelidir:

*Düşde gör, düşde gör
Hayalde gör düşde gör
Dostun kim, düşmanın kim
Hele bir kez düş de gör (H)*

*Güne düştüm güne düştüm
Gölgede güne düştüm
Felek gözüün kör osun
Dediğin güne düştüm (H)*

*Yara sızlar yara sızlar
Ok değmiş yara sızlar
Yaralının halinden
Ne bilsin yarasızlar? (H)*

*Başa kalkar
Beg gelir, paşa kalkar
Yeme namert lokmasın
Gün gelir başa kalkar! (K)
Dert adama söyletir derler...
Al yanaktan al yanaktan
Gül kokar al yanaktan
Yandı yürek kül oldu
Bağrını dağlamaktan
Dalda yaprak kalmadı
Yarama bağlamaktan
Deryalar cışa geldi⁶
Yaş döküp çağlamaktan
O yar burdan gideli
Hal kaldım ağlamaktan(H)*

*Her şeye rağmen Allah'tan ümit kesilmez....
Derde kerim derde kerim
Gam derer derd ekerim
Yas tutma deli gönlüm
Mevla her derde kerim (K)*

*Düşde gör
Hayalde gör, düşde gör,
Düşenin dostu olmaz
İnanmazsav düş de gör! (K)*

*Güne düştüm
Kölgeden güne düştüm
Heber ver zalım yara
Dediği güne düştüm (K)*

*Yara sızlar
Oh deger, yara sızlar
Bir yaralı dost gadrin
Ne bili yarasızlar? (K)*

*Oda yandı
Üregim oda yandı,
Ahım deryaya düştü
Balıklar suda yandı
Su septim oda sönsün
Septiğim su da yandı (K)*

Görüleceği üzere, halkın çok sevdiği ve yaşatmaya devam ettiği bu edebi tür, aynı zamanda uzak diyarların bir yürekten hissetme, bir ağızdan

⁶ Cışa gel-: çoşmak

söyleme yoludur. Tematik olarak, yayıldığı Azerbaycan, Urfa, Diyarbakır, Elazığ, Erzurum, Kars, Kerkük ve Erbil’de ortak olarak incelenmelidir.

KISALTMALAR:

(H): Harput hoyratı

(K): Kerkük hoyratı

KAYNAKÇA:

Ata Terzibaşı (1975),*Kerkük Hoyratları ve Manileri*, İstanbul

Fikret Memişoğlu (1966),*Harput Ahengi*, İstanbul

Fikret Memişoğlu (1995),*Harput Halk Bilgileri*, Elazığ Kültür Derneği Yayınları, Elazığ

Gazanfer Paşayev (1998),*Irak Türkmen Folkloru* Kerkük Vakfı, İstanbul

İshak Sunguroğlu (1958) *Harput Yollarında I*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı yay., İst.

İshak Sunguroğlu (1959) *Harput Yollarında II*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı yay., İst.

İshak Sunguroğlu (1961) *Harput Yollarında III*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı yay., İst.

İshak Sunguroğlu (1969) *Harput Yollarında VI*, Elazığ Kültür ve Tanıtma Vakfı yay., İst.

Tuncer Gülensoy, Ahmet Buran (1994)*Elazığ Yöresi Ağızlarından Derlemeler*, TDK Yay., Ankara

Yavuz Köktan(2002), *Elazığ Harput Müziğinde Söz*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi

Zülfü Güler , *Harput'ta Edebiyat ve Sözlü Folklor*

